

II/B/4/e

293

20-Teşrinisani

[1921]

İki gözüm kahraman kardeşim,

Aziz beyin naklettiği teveccüh ve muhabetlerine, sevgili mektubunun ifade ettiği hâr samimiyete mukabele için bir seneden beri ilk defa olarak ciddi bir zemin üzerinde inâle-i kaleme niyet ediyorum. İnebolu'dan hareketini Ankara'ya muvasalatını işitmemiş değilim; rehğüzar-ı istikbaline koşmağı vazife bilen bütün arkadaşların gibi ve belki bunların hepsinden fazla bir iştiyak ve tahassürle bir an evvel muhterem ellerini öpmek için şitap etmeli idim. Fakat bir seneden beri çok alıştığım ve çok sevdiğim uzlet ve infirad hayatı içinde biraz da vazifeyi ihmal edebilmek kabahatına oldukça itiyad ettim. Hususiyle siyasi işlerin ve muhitlerin, siyasi nümayişlerin ve merasimin Ankara'da her yerden daha fazla bir galeyana ile taşıdığı riya ve menfaat cereyanlarından o kadar öğrenmiş bir haldeydim ki, içinde bulunduğum miskin hayatın sükun ve saffetini şehrin dağdağasına daima tercih ederek hiç bir vesile ile ondan ayrılmamak istiyordum. Biliyorum, bu bir ^{miskinlik} vesile ile ondan ayrılmamak benim ruhumun muhtağ olduğu bir meskenet olacak ki, bir türlü terk edemiyorum. Bu hastalığı şüphesiz mazur görürsün; hastalık değil de alâde bir ruh hali ise, senin mert ve kahraman kalbine, nihayetsiz ulüvv-ü cenabına nazaran hiç de affedilmeyecek kadar büyük bir husus değildir. Her türlü zahiri ve nümayişperestâne hissiyattan tamamiyle âri olduğunu zannettiğim kalbimin ne kadar sıkı bir rabita ile ve ne kadar derinden sana merbut olduğunu bilirsin. Bu kadar ciddi rabitalar zaman, mesafe merasim ve teşrifat gibi mevzuat ve mayhumatın çok fevkindedirler. Binanaleyh itizar için daha fazla uğraşmayacağım.

Nafia vekaletinden dolayı tebrik lâzım mıdır? Lazımse kimi tebrik edeyim, meclisi mi, nafiayı mı, bu zavallı milleti mi? Mustafa Kemal Paşa'nın kudret ve meziyeti şahsiyasından başka Anadolu hayatı inkılâbında hiç bir âmili müessir bulunmadığını isbat içinmiş gibi bir türlü âlil mevcudiyetinden ~~isbat içinmiş~~

kurtulamayan vekiller heyetine dahil olmak senin için ancak bir uluvvü cenap eseridir. Fakr-ü manevimiz bakımından tetkike fırsat vermek itibariyle bu heyeti malûmede bulunmak belki mucibi faidedir, fakat meclisin daima ve her şahıs için meşkur ve müteredit olan itimadı ile bilmem bu ağır fedakarlığı yapacak mısın?

Fevzi Paşa'nın kabinesi... D Fevzi Paşa ki Sivas'ta bizi ıslah için dönüp dolaşmış ve gitmişti. Saffet ve hulusu kalbinin fazileti ahlakîyesinin meftunu olduğum bu zat o kadar mahdut ve muhafazakâr, o kadar dar ve basit bir siyaset adamıdır ki, daima Mustafa Kemal'in kendisini ikmâl etmesine muhtaçtır. Zannederim bu ihtiyaktır ki, İsmet Paşa'nın bile sarsıldığı ahval içinde mevki'ini muhafazaya sebep oluyor.

Vekâlet meselesi hakkında da bu kadarlık müteaddem mazur görmeni istirham ederek gaybubetin zamanına ait vaziyetimizi hülâsaya çalışayım:

İstanbul'un işgali ile heyeti temsilinin faaliyete intikali lâzım gelmişti. Derhal bir Millet Meclisi cem' ederek Anadolu'da bir hükümet ve idare kabiliyeti göstermek milletin mevcudiyetini, hiç bir nevi vesayete muhtaç olmadığını ve Sivas Kongresi esaslarının bütün milletçe kabul edildiğini ispat etmek icap ediyordu. İstanbul Meclisi tatil kararında Anadolu'dan, orada içtima'dan bahsetmemiştir. Fakat hepimiz meclisi teşkil eden âzânın Ankara'ya iltihak edeceğinden emin idik. Bu emiyete binaendir ki ben Meclisi Meb'usanın Ankara'da (bittabî iltihak eden âzâsıyla) içtimâından sonra onun kararı ile bir müessesan meclisi teşkilini iltizam ediyorum. Mustafa Kemal Paşa nasıl olursa olsun büyük bir meclis teşkili ile milletin bizzat mukadderatına vaziyet etmesini ve Meclisi Mebusanın ne kararına ne âzâsının iltihakına intizar ile vakit geçirilmemesini iltizam etti. Bu fikir de, kendisin reis intihab etmemiş olan bir meclisi hükümden ıskat ederek daha büyük bir selahiyetle gelecek yeni bir meclise reis olmak hissi var mı idi, bilmem. Böyle bir his var ise bile ben mazur ve makbul görürüm, çünkü inkılâp hareketine reis olarak tanıdığımız bir zatın milletçe de reis intihabı inkılâbın menfaatine idi. Bahusus İstanbul siyasetçilerini bura-

dan biz hepimiz hiç de hoş görmüyorduk. Binanaleyh Paşa'nın bu arzusunun milletle beraber yürümek ve daima onun inzımanı reyî ile hareket etmek hususundaki kararımıza muvafık bulduk. Ve mebusanın da iltihakı temin edilmek şartı ile bu günkü B.M.M.'ni alâlacele topladık. Anadolu'daki hükûmetin reisi yoktu ve olamazdı, çünkü bir reisi hükûmet sözü halkın pek mütevehhis olduğu cumhuriyet usulünü ihsas edecekti. Padîşahın hukukî saltanatını fiilen tanıyamazdık zira inkılâp esasına muhalifti. Reisi hükûmetsiz bir meclis ve bir hükûmet teşkili hukukî esasiye itibarıyla sakat olacağı gibi ya meclisin veya ona mütehakkim bir kuvvetin istibdadı ile neticelenebilir idi. Çünkü bunların fevkinde kuvvet yoktu ve aralarında tesisi muvazenete inkân mütesevver değildi. Bu müşkülât karşısında uzun uzun düşündük. Ne Fransız inkılâbındaki konvansiyon gibi herhangi bir zümre-i kalileye esir olarak hareket edecek bir istibdat meclisi, ne de alâlacele meşrutiyet idaresinde ancak bir hükümdarın yahut o makamda tutulacak gayri mesul ve mukaddes bir şahsiyetin hukukî hâkimiyeti ile muvazenette bulunacak bir kabine ve mebusan meclisi yapılarak, yeni, basit, ve makul bir şekil bulmaya çalıştık, bu şekli de şöyle bulduk:

Vasî selâhiyetle, teşri ve icra kuvvetlerinin ikisine de şamil bir hâkimiyet ile fiilen idareyi umur edicek ve Kanunî Esasınin padîşah namına izafe ettiği hukukî saltanatı nefsinde temerküz ettirecek Büyük bir Millet Meclisi... Sonra icra selâhiyetini devredeceği kendi arasından intihab edeceği âzâdan mürekkep bir vekiller heyeti... Bu vekiller heyetini teşkil edecek zevat Rusya inkılâbının komisyonerleri gibi meclisin münferiden intihab edeceği zevat olacaktı ve bunlar meclise niyabeten ifayâ vazife edecekler, meclisin her şube-i idare için müntehap ve mütehassis zevattan mürekkep encümenleri ile daima irtibat ve münasebettle bulunarak vazifelerinin istikametini her zaman milletin arzusunun uyduracaklar ve böylece vekiller heyeti ile meclis arasında meşrutiyet idarelerinde olmayan bir samimiyet tesis edecek, bir taraftan meclis milletin hakiki ihtiyacatını yakından tetkike fırsat bulacak, bir taraftan vekiller şahsî ve münferit mesuliyetler altında şahsi ve münferid gayeler takip etmekten kurtularak

memleket işlerinde samimi bir ahenk ve vahdet hasıl olacaktı.

Bu projenin tatbikine başladık, bazı Amerikan gazetelerinin M.K.Paşa'yı bu projeden dolayı Washington derecesine yükselttiklerini gören köhne hukuku esasiye nazariyecilerine derslerse desinler bu sistemin bir halk sistemi olmaktan başka pek çok faydaları da olacaktı ve bence en mühim faidesi, nezaret ve vekâlet makamları için ya şahsi menfaat endişesine ya fırkacılık ihtirasatıyla meclislerde açılan mücadelâta nihayet vermesi idi. Çünkü hiç bir vekil veya nazırın teşebbüsü şahsisinde müsait değildi yalnızca projenin tatbikinden istifade hasıl olması için meclisin onu anlaması, kendi teşkilatını ona uydurması lazımdı. B.M.M. bunu yapmadı. İstanbul'dan gelen mebus arkadaşlarımızın propagandası ile birdenbire meclisi mebusan nizamname-i dahilisini kabul ederek teşkilatı dahiliyesi ve vazife ve selahiyeti itibariyle alelade meşrutiyet meclislerin mevkiine indi ve içtihad ettiği vekiller heyetini de meşrutiyet hükümetlerinin mevkiine çıkardı. Dahiliye vekaletinden istifa ettiğim zaman meclise, teşkilatındaki bu noksanı hatırlattım, kimse dinlemedi. İşte şimdiki şekil budur. Meclis hukuku padişahının varisidir fakat alelade bir meclisi mebusandır. Yalnız gayrimesul vekillerden mürekkep olduğu için her zaman istediği kararı, hatta bünyesine, teşkilatına, mevki-i hukuki ve içtimaisine muhalifde olsa bilatereddüt verir, verebilir ve vermektedir çünkü temyizi, tetkiki, tasdiki, âyanı, hükümdârı yoktur. Heyet-i Vekile ise meclise istediği şeyleri, istediği şekilde arz ederek bunun haricinde istediği gibi hareket eden vekillerden mürekkep bir heyetti ki, M.K. Paşa'nın rey ve müdahalesi olmasa kendiliğinden hiç bir müsib tedbir ittihazına kabiliyetli değildir. Bereket versin ki böyledir çünkü memlekette daha çok büyük mezalimin cereyanını ihtiyaç edebilirdi.

Bu proje mucibince B.M.M. reisi, meclisin teşri ve icra kuvvetlerini cem etmiş olmasına nazaran vekiller heyetinin de reisi olmak sureti ile bir nev-i "hakem" mevkiinde bulunacaktır. Bir müddet böyle gitti, bilahere yine hep hukuku siyasiye nazariyatının galatılarıyla meşbu bir çok fikirlere kurban olarak vekiller heyeti riyaseti ayrıldı, bu tefrik vekiller heyetini ve

binnetice meclisin icra kudretini meclisin heyeti umumiyesine yani meclisin teşri kudretine muhasır bir vaziyete getirdi çünkü meşrutiyet idarelerinde kabinelerle meclis arasındaki ihtilafiyatta hükümdarın her iki tarafa da şamil selahiyeti hakemiyesi vardı. Bizim eski proje de meclis reisinin icra riyasetini de uhdesinde bulundurmak suretiyle heyeti vekilenin meclisle rabitasını takviye ediyor ve müşterek mesuliyet sebebi ile ihtilafatı gededede mani oluyordu. Bugünkü şekilde ise kabinenin istinad edebileceği hiç bir kuvveti yoktur mecliste tebaruz edecek bir ademi hoşnudi meclis reisinin de bitaraf kalacağı bir ihtilaf derhal vekaletleri ve vekilleri tarumar edebilir ve vekiller mütamadiyen tebeddül ederek vekaletler hergün başka başka ibicacılara dıçar olmak bahtsızlığından kurtulamaz, işte bu gün bu muvazenesiz kuvvetlerle idare-i umur ediliyor.

Meclise verilen, âzâya tevzi edilen yeni bir kanun lahiyası gördüm burda kabine reisleninin meclisten intihabı ile âzânın meşrutiyet idarelerinde olduğu gibi bir reis tarafından liste tertibi ve itimat talebi şeklinde tayini tervec edilmiş ve meclis reisinin icra vekilleri heyeti üzerinde meclisin heyeti umumiyesine niyabeten bir murakabe selahiyeti verilmiş... Napolyon'un birinci konsüllüğünü andıran baş kumandanlık selahiyetinden sonra bu murakabe selahiyeti ve kabinenin bu şekli yavaş yavaş meclisteki hakkı murakabeyi riyasette toplamak ve vekiller heyetini eski vükelâ heyetine kalb eylemek gerek meclisin gerek kabinenin mihverî hareketına meclisin gayrimesul ekseriyetine müstenit binanaleyh gayrı mesnet bir yedîi hakimiyete tevdi etmek manasını tayammüm ediyordu bilmem müzakere edildi mi ve bilmem kabul edilecek mi?

Ankara hükümetinin mekanizması hakkında pek esaslı noktalara dair olan bu izahat ile iktifa ederek az çok alakadar olduğum işlere nakli kelan edeyim.

Heyet-i Vekile'nin ilk teşekkülünde herkese vekaletler tevzi edilirken bana da maarifi ayırdılar, M.K.Paşa'nın heyeti vekilede benim arkadaşlığıma bilhassa ihtiyaç göstermesi beni kabulde mustar bıraktı fakat nedense galiba o sırada Adnan Cami ve Celalettin Arif Beyler den ayırmak istemedikleri Hamdullah Suphi Bey'e yer açmak arzusu ile maarifi bana bıraktılar. Hamdullah Suphi Bey hakkında M.K.Paşa'nın müsait bulunmaması üzerine bu

postu Rıza Nur'a verdiler, maliyeyi bana teklif ettiler. Kabul etmedim nihayet şarta taliken İstanbul'dan Ferit veya Muvaffak Bey'lerin muvassatına kadar kaydıyla deruhte ettim derhal Ferit Bey'e yazıldı ve hareket etti. Maliye vekaletine, bir kurşun kaleminden başka sermayesi olmayan bir maliye vekilinin yapabileceği kadar hizmet ettim zannediyorum. Ferit Bey gelir gelmez hemen meclise tekdin ettiği bütçesinin esasata hesabiyesini ve teşkiline bağlanan muntazam ordu için biriktirdiğim birkaç yüzbin lirayı kendisine devrederək çekildim. M.K. Paşa maliyeyi bana bıraktırmamak taraftarı idi fakat bermucibi şart çabuk boğaltmak talebi ile isticâl edenler olduğu gibi her ihtimale karşı mecliste bütçesiz sarfiyat olduğundan bahisle kaynaşmaya başlayan garip propagandalar da vardı zaten yorgun ve hasta vücudum, zaten nümayişten dağdağadan müteneffir ruhiyetine çok ağır gördüğüm vekalet mevkilerini bırakmak için fırsat bekliyordum. Fakat Ferit dahiliyeyi kabul etmezsem, maliyeyi almayacağını söyledi. M.K. Paşa halk teşkilatının tabiki için bir müddetçik kaydıyla olsun dahiliyeye geçmemi istedi.

Dahiliye'ye geçtim fakat ne oldu bilmiyorum onbeş günlük vekaletim zarfında onbeş istizah tahriri verildi, meclisi mebusan nizamname-i dahilisinde bile bir istihza kapanmadan diğeri yapılamazken M.K. Paşa'nın gayubeti, hukuku siyasiye muallimi şehiri Celalettin Arif Bey'in nasılsa mevki riyasetteki meşguliyetleri sırasında bu yolsuzluğa mani olamayışı beni müşkil mevkie getirdi vevübedden hayatı siyasiyeye karışmamak azma katisi ile tekrar istifa ve meclisin iğbarına rağmen istifamda ısrar ettim.

Siyaseti hariciye itibariyle Şarka ve Rus inkilabına tekarüpte memleket için büyük ümidi necat gördüğüm ve şahsi kanaatlarım itibariyle de müslüman aleminde Rus inkilabını tâdil eden vücuda gelecek bir sosyalist ittihadın merbub bulunduğum için bu mesleğimde tamamiyle bana taraftar görünen M.K. Paşa ile bolşevizme doğru bir cereyan tevliid ediyorduk. Bunun iptidalarını Sivas hayatından beri pek iyi bilirsin. Hükümet işleri ile alakadar olduğum zaman bu mesleğimi tervice çalıştığım gibi haricen de efkârı hazırlamak üzere gizli bir teşkilat vücuda getirdik. Bu teşkilatın ismi Yeşil Ordu idi. Aynı zamanda Türkistan'da, İran'da, Azerbeycan'da bu isimde teşekküller haber alıyorduk. Orada çalışan arkadaşlarımızla muhabere ederek onların mesaisinden istifade etmek, hududumuz haricindeki teşkilatı buraya rapt

eylemek bir taraftan onları Rus istila-i siyasisinden kurtarıp mutedil bir sisteme irca edeceği için onlar hesabına çok menfaatlı, bir taraftan bizi bütün bu islam kitleleri ile müttehiden hareket eder göstermek sureti ile kuvvetli bulunduracağı için bizim hesabımıza çok istifadeli, bir taraftan da Rusları ayrıca müslüman memleketlerle siyaset yapmaktan kurtarıp bizi tutmakla bütün alem-i islami tutmuş olacaklarına emniyet vereceği için Ruslar hesabına da oldukça kârlı bir iş idi. Diğer mühim bir nokta i nazara göre de bu teşkilatın faydası olacaktı. Hariçte çalışan arkadaşlarımızın takibat ve tazyikatından firara mecbur olarak memleketlerine avdet edemedikleri bir zamanda kendilerine az çok muavenet imkanını bahşedecek ve onları daha büyük bir gayretle buldukları muhitlerde çalıştıracaktı. Reşidin, Ethem'in Fuat Paşa'nın dahil bulunduğu bu teşkilat bir müddet sonra M.K. Paşa'nın husumetini celbetti, dağıtmaya mecbur olduk. Bizi dinlemeyip faaliyete devam ve sebat edenler de bir vesile ile mahkûm edildi. Bir müddet sonra Mustafa Kemal Paşa (Komünist) namı ile ve tamamen Rus İnkılâbının aynını istihdaf etmek şartı ile bir fırka teşkilini teklif etti. Rusya'dan gelen bir tehlikenin ilhab ettiği bir fikr-i mahsus ve zarurut-i siyasiye şeklinde bana adeta cebren kabul ettirilen bu işi bir fedakarlık addettim. Çünkü K omünist Fırkası namına ortaya çıkmakla bir kere bittabi çok kuvvetli husumetler celbedecektim. Saniyen bu fırkanın bizim memlekette gayesine göre bir şekl-i idare vücuda getirmesi adeta muhal iken ben muhalif temenni eder bir adam vaziyetinde kalacaktım. Salisen komünizm haricinde hiçbir fırka namına bir daha hayat-ı siyasiyeye çıkamamak istirarına düşecektim. Bunları hep düşündüm. Hatta Maliye Vekili Ferit Bey de ihtar etti. Fakat reddedersen istikbalde tekrar bir mevki-i iktidar tasevvur ettiğime zâhip olacaklar korkusu ile kabulü muvafık buldum, teşkilata başladık. Rus sefaretinin el altından idare ettiği zümreler vardı. Eskiden İstanbul'a merbuten teşekkül etmiş sosyalist gruplar vardı. Yeşil Ordu'nun tatil-i faaliyet kararını kabul etmeyen âzâsı vardı. Ethem'in millî kuvvetleri etrafında dönen bilir bilmez bolşevik cereyanlar vardı. Bunları hep toplamak, makûl ve sâlim mecralara sokmak, memlekette Rus bolşevizmi ile Müslüman sosyalizmini tefrik etmek mühim bir işti. Benimle çalışan arkadaşlarım arasında çok miskin ve hasis hislerle faaliyetimizi tehir edenler bulunmasına ve bunların az çok Mustafa Kemal Paşa tarafından teşvik ve m üzaheret de görmesine rağmen bu meselede

somuna kadar sebat etmeyi bir namus borcu addettim ve mecbur olduğum bir muhaberede Mustafa Kemal Paşaya da böylece yazdım. Bu sırada idi ki, birdenbire Fuat Paşa'nın, Reşit ve Ethem'in, benim Rusya'ya iz'amın tasavvur edildi. Ethem hasta imiş gitmedi. Reşit gitmek istiyordu. Ben mütereddit idim. Mueb'us olduktan sonra beni İstanbul'a göndermeyen, ailemi görmek için Eskişehir'e kadar bile gitmeme müsaade etmeyen Mustafa Kemal Paşa'nın Fuat Paşa'ya müşavir olarak beni Rusya'ya göndermesi biraz garip geldi. Burada işe giriştiğimiz arkadaşlara da verilmiş sözüm vardı, muvafakat etmedim. Bunun arkasından Ethem'in biraderi Tefrik'in kendisine orduca muavenet edilmediğine dair şikayetleri başladı. Ethem meselesinin başlangıcı bu idi.

Yozgat isyanını bastırıldıkları sırada kuva-yı milliyenin muavenetine şitap etmeyi ve Ethem Bey'in mukarreratını kabul etmeyi kumandanlık sıfatını ağır görmüş olan Refet Bey sonradan anlaşıldığına göre gizli bir adavet ve bir intikam hissine esir olmaktan men-i nefis edememiş. Yine bu isyanın bastırıldığı hengâmda Ankara'da valilik eden ve Mustafa Kemal Paşaya hafiyelikteki kudret-i fevkaladesi ile teshir eyleyen Yayha Galip Efendi-yi isyanın müsebbib-i manevisi addederek Yozgat'ta muhakeme etmek üzere talep etmek gibi hafiflik göstermiş olan Ethem Mustafa Kemal Paşanın de husumetini tahrik etmiş oldu. Bu hissiyatın şekl-i resmisi ise muntazam ordu teşkilatı idi. Filhakika millî kuvvetlerin yine burada ve bizden aldıkları vâsi salâhiyetlerden istifade ederek yahut bilerek imâz-ı ayn etmemizden cür'et alarak yapmadıkları mesalim kalmıyordu. Binaenaleyh bunları muntazam bir ordunun sâbt-ü raptına ithal etmek milletin selâmeti namına elzem idi. Bundan dolayı muntazam ordu teşkilatı herkes tarafından kabul ve teşvik edildi. Yalnız ben millî kuvvetlerin millî şekillerinin muhafazasına ve ileride bütün ordunun millîleştirilmesine taraftar idim. Çünkü muntazam orduların da kuva-yı milliyeden çok ziyade tahribat ve sustinalatı vakfı olmayordığı idi. Muntazam ordu yapıldı. Bu meyanda Ethem Bey kuvvetlerin de Birinci Kuva-yı Seyyare namı ile müstakil bir fırkayı münkalip oldu. Uşak cephesindeki muhaberat başladı. Ethem kuvvetleri müstakil süvari fırkası olduğu için düşman içinde süratle ilerlemeye mecbur oluyor, sıkı-şınca geriden kuva-yı imdadiye yetişemiyor, sınırlanıyordu. Ethem'le

Reşit böyle bir manevra ile kendi kuvvetlerinin yavaş yavaş eritilmek istendiğini idda ettiler. Vâkıa böyle bir maksattan şüphe ^{dahi} edilebilirdi. Ethem hasta olduğu için kuvvetlerinin başında Tefvik vardı. Bu çocuk çok sinirli bir adam (dı), İsmet Paşa'nın kısaca, kat'i esbab-ı mucibesiz emirleri karşısında asabileşti. Bir taraftan da Konya İsyanının teskinine azimet eden kuva-yı tedibiye kumandanı ve dahiliye vekili (bu ikisinin nasıl imtizaç edebildiğine hâlâ hayret ederim.) Refet Paşa (o zaman bey) ilkbahar taaruzuna hazırlık namı altında 3, 4 bin kişilik bir süvari kuvveti cem' ediyordu. Diğer bir taraftan da Ethem kuvvetlerini teşkil eden bazı müfrezele-re Ethem'den ayrılmaları için propoganda yapıyor, küçük bir hadise de iki tarafın da zahiren gösterdiği şüpheliyet altında çok hainane istihzarat ile büyük bir tehlikeye münkalip olmak istidadını hasıl ediyordu. Reşit, benim de dahil olduğum bir müzakerede M. Kemal ve İsmet Paşalara Refet'in hareketinden şüphe ettiklerini söyledi ve açıkça itimatsızlıklarının sebebini anlattı. Suret'i zâhirede anlaşıldı, görüşüldü, barışıldı. İsmet Paşa kendisine ait işlerde büyük bir hulûs-u niyet gösterdi. Fakat nedense Refet Paşa kuvvetleri Ethem'in gerisinden çekilecekken çekilmedi, derece derece Ethem'i ihata eder bir vaziyet aldı. İşin vehametineden çirpindiğim bir sırada Ethem'in pederini Eyüp Sabri Bey ile beraber gönderip baba itaatinden bilistifade Ethem'i itidale davet eylemeyi muvafık bulduk. Bir gece M. Kemal Paşa'ya haber gönderdik, muvafakat etti. Fakat garip bir eser-i talih, ne ertesi günü ne daha ertesi günü ne de üç gün sonra tren bulunamadı. Vükâle efendileri Eskişehir'e tenezzüh için mahsus trenle vagonlar tertip edilirken bu mühim meselenin halli için mutad hareket programında bile eksiklik zuhur etti. Ethem'in Yunan ordusuna ilticası haberi, sanki buna intizar ediliyormuş gibi, faaliyeti tezyit etti. Ethem taraftarları toplandı. Komünist Fırkası namına ihtilâl yapıldığına, Ethem'in ve kuvvetlerinin bizim sevk ve tahrikimizle isyan ettiklerine, hatta bemin de şahsen bu meselede alâkadar bulunduğuma dair rivayetler, dedikodular hep levs-ü hasetten, levs-i menfaaten doğan birçok iğrenç cereyanlar memleketi istila etti. Eskişehir'de gayri münasip negriyatından dolayı hükümetçe tatil edilecekken kurtarıp buraya celp ve başmuharrirliğini bizzat deruhte ettiğim Yeni Dünya gazetesi bir eşkiya yatağı gibi basıldı., Muharrirleri hapis edildi, sermuharriri ben olduğum gazetenin başında müdir-i mes'ul namına da benim isimim bulunduğu halde en küçük bir arkadaşlık hissi ile haberdar bile edilmedim. Gazetede Ethem'in gönderdiği bir beyanname tab' olunmuş

Bu beyannamenin Kütahya'dan geleceğiⁿ bile haber alıp bazı meb'uslara söyleyenler, bunun tab' edilmemesi için bana bir tezkerecik bile yazmadılar. Beyanname tab' edildi ve cürm-ü meşhûr halinde matbaa basılarak yakalandı. Gazete tatil olundu. Beyannameyi tervicen yazıldığı rivayet edilen başmakaleden dolayı (henüz intişar etmemiş ve dünyanın hiçbir tarafında cürüm teşkil etmesine imkan görülememiş [meyecek] bir makaleden dolayı) matbaa ve gazete müstahdenleri aylarca hapsolundu. Bu gazetenin müdür'ü Mes'ulü ben idim ve hiçbir şeyden haberdar olmayarak yatıyorum.

İşte Ethem meselesi... Kanaatim itibariyle bu meselenin hâliki Ethem'in kahramanca hareketlerine karşı orduda uyanan hissi-rekabet Ethem kuvvetlerinin zulmü yüzünden halk arasında hasıl olan nefret ve husumettir. Birincisi Ethem'i düşman karşısında yalnız ve imdatsız kalmaya, yavaş yavaş erimekten şüphe ederek aleyhinde bir suikast mevcut olduğunu zannetmeye ve nihayet kuvvet elinde iken isyan etmeye mecbur eylemiştir. İkincisi de Ethem kuvvetleri aleyhindeki harekât ve rivâyatın milletçe derhal kabul ve tervicine sebep olmuştur. Her iki amil-i müessirin de müsebbibi Ankara'dır. Haset ve rekabet oradan başlamıştır. Ethem kuvvetlerini Bolu, Düzce Adapazarı ve Yozgat'taki mezalimi de buradan müsemaha görmüştür. Ethem isyan bastırmaya gittiği zaman kimse kendisine talimat vermemiş, kimse mertçe karşı karşıya görüşmemiştir. Ethem binlerce adam öldürdüğü, binlerce hayvanatı sürüp götürdüğü zaman Ankara'da itibar ve ihtiram görmüş, sonra kuvvetlerini ordu kadrosuna geçirip Ankara'ya hasta geldiği zaman Taşhan'da Hacı Şükrü'nün ihzar ettiği bir odada tedavi edilmiştir. Ethem hiyanet etti ise belki mazurdur, fakat onu bu harekete sevk edenleri Cenab-ı Hak affetmeyecektir.

Ethem gitti, Kömünist Fırkası bittabi gitti. Belki çok iyi oldu. Çünkü Demirci'den ilerizgeçemeyen muzafferiyetleler yakından, İnönü'nden, Eskişehir'den, Beylikköprü'den, Tanin'den daz-ı afak oldu. Ethem'i severdim, Rauf Bey, fakat M.Kemal'i Ethem'den de çok ziyade severdim, çünkü gayemi temsil ediyordu. Fakat Ethem hakkında yapılan işlerin muhakemesi, M.Kemal'e bittabi namusunla verilmiş sözünün icap ettirdiği alâka ve merbutiyet bâki kalmak şartı ile siyaset hayatından beni iğrendirdi, korkuttu, müteesir ve mütevehhin etti. O günden beri Meclisten ve bütün siyasi işlerden uzak yaşıyorum ve müsterihim.

Ankara'dan hükümetin ve meclisin nakli tasavvur olunduğu esnada verdiğim sözde durmakta olduğum, Ankara'da sınıf kendisine söylemiş olduğum için oturduğumu söyleyerek, benim hakkında ne emir vereceğini M.Kemal'den sordum. Bir zaman otursun demiş, bir

müddet sonra, bilmiyorum ne şekilde konuşulmuş, çocuklarının nezdine gitsin rahat etsin demiş.

Şimdiki haleti ruhiyemi açıkça yazayım. Siyasetin dedikodularından, leh ve aleyh cereyanlardan namusa, izzeti nefse, haysiyet ve hissi merdangiye uymayan entrikalardan müterehhişim. Bunlardan muzdarip oluyorum. Hiç adetim olmadığı halde vehim ve tereddüt içindeyim. Yaptığım işlerin selamet ve ademi selametinden Bais olacağı telakkilerden temasta bulunduğum insanların daima bir maksadı mahsusları olması ihtimalinden şüphe ediyor, muzdarip oluyorum. Esasen ta heyeti temsileyedyken söylemişim, belki hatırlarsın, ben mebus olamam, yaptığım iyilikleri meclis kürsüsünden tâdat ederek alkış toplamak, yaptığım fenalıkları süsleyerek, örterek yağlandırıp ballandırarak bir sedakat itimadı ile muhafaza-i mevkiye çalışmak, müdafaa ettiğim bir fikrimi cahil fakat o esnadaki hissi müsterekler gibi teheyyüce müsait bir hucum ile istiğfâf edildiğimi görüp tahammül etmek icabında hakareti hazıma alırmak benim müsteid olduğum şeyler değil, belki biz müstenip ve muhteririz? Binanaleyh ne şekilde olursa olsun siyaset adamı olamayacağıma kaviyen iman etmişim. Bu vaziyetim ve bu haleti ruhiyem ile ilim gibi edebiyat gibi yahut bunlar bizim memlekette on para etmez metalar olduğu için ziraat ve çiftçilik gibi asude ve sakin mütevvkıl ve mütevazi mesleklerde yaşayabileceğimi zan ediyorum. Dağdağı ne şekilde olursa olsun tüylerimi ürpertiyor, beni müteessir ediyor.

İtikadım, imanım değişmemiştir. Bence Türkiye davası muvakattir. Benim gayem İslam âleminde bir inkılâp davasıdır. Bu davayı yürütemedim çünkü kimseye anlatamadım. Çünkü siyasi menfaatler, siyasi niktai nazarlarla muhakem edilen gayeler arasında benim gayem en müsait, en mütevazi, en ihtirazsız, en hayali bir gayedir. Fakat ben ergeç bunun tahakkukunu şüphesiz görüyorum. Ergeç bir sosyalist İslam Cumhuriyeti tezahür edecek ve esya vahdetine amil olacaktır. Bu gayeme kitap yazarak hatta roman yazarak bile çalışabilirim. Memlekete gelince ona borcumu veremedimse artık helal etsin çünkü kudretim bu kadar.

Hiç kimsenin çalışmadığı zamanlarda bir mülazım tevazuhu ile çalıştığımı gördünüz, bununla müfekkirim çünkü herşeyden evvel senin büyük kalbini bana tanıttırmış oldu fakat bu gün İstanbul'dan fevç fevç gelmiş her biri bir şubei ihtisasta muavakıyetler göstermiş, davaya milliyi bizim kadar değil, bizim anlayamayacağımız kadar derinden anlamış hatta bizi davaya milliyi selameti namına

mazur görmeye başlamış zevatı muhtereme var ki, muzır, müfrit, tufeyli bir vaziyette ortada "ben de varım, benim de hissem var" gibi dolasmak bana ağır gelecek. Senin gibi olsa idim belki senin kadar yüksek ulüv-ü canebı taklit etmek ister hissiyatımı öldürür, sebat edirdim. Çünkü davanın bir mümessili de sensin fakat ben öyle değilim.

Aziz beye söylediğim gibi senin yanında ve senin hizmetinde can vermek benim için mucibi iftihadır. En tehlikeli işler için beni en fedakar arkadaşlarının en başına yaz fakat mecliste, hükümet işlerinde fiili bir mevkiiden bana hizmet teklif etme. Mecliste irtibatımın devamı başka geçinecek bir şeye malik olmadığım içindir ki altı aylık mezuniyetimin hitamında bir tüccar katipliği, bir çiftlik kâhyalığı falan bulursam derhal istifa ederek bir rey mevkiini beşhude atıl bırakmak cürmümdende istifa edeceğim. Tehassürle ellerinden, gözlerinden öperim, muazzez ve kahraman kardeşim.

İnza

HAKKI BEHİÇ

(Mustafa Kemal Paşa'ya ve lüzum göreceğin alakadarana sence bir mahzur yoksa okuyabilirsin. Tekrar gözlerinden öperim.) H.B.